

УДК 811.111:82.9

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-3/09>**Линтвар О. М.**

Національний авіаційний університет

Плетенецька Ю. М.

Національний авіаційний університет

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЄВИХ ПОЛІВ КОНЦЕПТУ «ЧОРНОБИЛЬ» ТВОРУ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА»

У статті увагу зосереджено на останніх дослідженнях у царині когнітивної лінгвістики в аспекті концептосфери «Чорнобиль» на матеріалі публіцистичного прозового твору Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Практичний аналіз засвідчив наявність таких найпоширеніших лексем, які ототожнюють поняттєві поля концепту ЧОРНОБИЛЬ, а саме СТРАХ, ВІДЧУЖЕНІСТЬ, КРИТИКА ВЛАДИ, УТРАТА ДИТИНСТВА.

Отже, нами визначено, що концепт ЧОРНОБИЛЬ і його поняттєві поля вербалізуються за допомогою низки лексем і метафоричних виразів. Вони вербалізуються в україномовному дискурсі за допомогою певних лексичних одиниць і стилістичних засобів, які становлять змістову наповненість поняттєвих полів досліджуваного концепту. В авторському розумінні феноменологічна сутність Чорнобильської катастрофи поки що недоступна людському розумінню й відображає погляд на історію як концепцію трагічного. В українському перекладі лексеми відтворюються з використанням калькування, транслітерації та транскрибування. Таке явище зумовлено схожістю словникового складу і структури речення російської та української мов. Натомість в англійському перекладі ми частіше зустрічаємо калькування, заміну частини мови, вилучення і транслітерацію в разі відтворення населених пунктів або національних символів. Проаналізувавши кількісний показник використання перекладацьких трансформацій в англійському перекладі твору «Чорнобильська молитва», можна стверджувати, що перекладач англійської версії твору вдається до стратегії очуження, тобто орієнтується на збереження етноспецифічних особливостей тексту оригіналу.

Ключові слова: концепт, концептосфера, Чорнобиль, С. Алексієвич, когнітивна лінгвістика, вербалізація концепту, «Чорнобильська молитва».

Постановка проблеми. Питання дослідження концептів і концептосфери сьогодні є актуальним і затребуваним, оскільки дослідження є міждисциплінарним, а також знаходиться на перетині вивчення свідомого й несвідомого, лінгвістичного й екстралінгвістичного. Одним із таких концептів, який з'являється на шпальтах сучасних творів художньої літератури, є концепт «ЧОРНОБИЛЬ». Чорнобильська катастрофа стала шоком і трагедією не лише через техногенний катаклізм, а й через замовчування тодішнім радянським керівництвом інформації про реальну небезпеку, ситуацію на ЧАЕС і довкола неї. Твір С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» – це окрема історія, що стала не тільки національною, а й світовою трагедією, спогади про яку завжди крають серце. Ядерна катастрофа, масштаби лиха якої ще не оцінені, визначає онтологічний характер художньо-документальної прози С. Алексієвич. Письменниця втілює у тво-

рах специфічно нове бачення світу, а також намагається висвітлити цю проблему за допомогою мовних засобів. Англійські перекладачі, у свою чергу, намагаються донести цю інформацію своєму народові, вдаючись до перекладу вітчизняних творів про Чорнобильську катастрофу. Переклад досліджуваного публіцистичного прозового твору українською мовою виконала О. Забужко, англійське видання означеного твору з'явилося завдяки перекладацькій роботі А. Гунін. І хоча пізніше з'явилися й інші переклади англійською, у дослідженні зупиняємося саме на аналізі вказаного перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур, які в мові вербалізуються для опису особливостей національних картин світу. Існує точка зору, що перекладати варто не окремі вербальні форми, а концепти, які за

ними стоять [1, с. 81]. До того ж наявність зв'язку між групами вербалізованих лексем, вплив різних типів контексту, що зумовлює вибір способу передачі їх цільовою мовою в певному дискурсі, уможлиблює розгляд національних специфічних термінів як елементів окремих смислових систем-концептів [2, с. 141].

У працях провідних лінгвістів розв'язуються проблеми визначення поняття «концепт», його онтології та шляхів лінгвальної репрезентації (роботи А. Бабушкіна, А. Белової, А. Вежбицької, С. Воркачева, О. Кубрякової, В. Красних, М. Полужина, Ю. Степанова та ін.), проте його статус у перекладознавстві залишається недостатньо визначеним. Головними напрямками досліджень у цьому плані є опис способів вербалізації концептів у певному дискурсі й виявлення особливостей структурування останніх з метою відтворення способів їх перевербалізації цільовою мовою.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні можливостей вербалізації концепту «ЧОРНОБИЛЬ» крізь його відтворення в англійському перекладі на матеріалі документального прозового твору С. Алексієвич «Чорнобильська молитва». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки конкретних завдань:

- проаналізувати складові концептосфери твору С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»;
- визначити поняттєві поля концепту «ЧОРНОБИЛЬ» і їх вербалізацію у творі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»;
- дослідити способи відтворення мовного вираження концепту «ЧОРНОБИЛЬ» англійською мовою.

Виклад основного матеріалу. Для перекладу питання специфіки культурних концептів і концептосфер є досить актуальним сьогодні, оскільки перебуває в контексті однієї з найскладніших перекладацьких проблем – проблеми передачі культурно-специфічної інформації вихідного тексту засобами іншої мови. Оскільки концептуальна система кожного народу є своєрідною та унікальною, що спричиняє значні труднощі для перекладача у відтворенні мовних репрезентацій концептів культури, які є невід'ємною частиною художньої літератури, то адекватність художнього перекладу залежить від розуміння й інтерпретації концептів, а також від вибору максимально точного відповідника в процесі перекладу [3, с. 69].

Задля достовірного відтворення мовних репрезентацій етнокультурно-маркованих концептів певної нації іншою мовою потрібно спочатку розглянути їх модель, структуру, після чого можна

їх інтерпретувати. С. Воркачев виокремлює дві взаємодоповнювані моделі для опису співвідношення «концепт vs його мовна репрезентація» – архетипову та інваріантну [4, с. 5]. В архетиповій моделі концепт розглядається як дещо узагальнене, але почуттєво-образне, приховане в глибинах свідомості, що втілюється в редукованій формі в поняття, яке репрезентується в значенні слова. В інваріантній моделі концепт представлений як межа узагальнення плану змісту мовних одиниць, що репрезентують певну семантичну галузь [4, с. 6]. Концепт тут сприймається не як вроджений, а як сформований у процесі засвоєння мови та позамовної дійсності суб'єктом.

Стилістична значущість концептів не вичерпується розмаїттям відчуттів у читача, реакцій і людських емоцій. Концепт приваблює письменника широкими можливостями його інтерпретації, різноманітністю традиційних і нових засобів семантичного наповнення. Виразні семантичні асоціації письменник формує засобами метафоричного вираження думки, адже у творенні справжнього шедеву митець водночас є й філософом, а думка ототожнюється з образом. Однак не завжди всі мовні репрезентації концептів відтворюються в перекладах повноцінно [5, с. 75].

Отже, переклад створює необхідні передумови для вивчення мовної й концептуальної картини світу певного народу, а також автора та перекладача. Інтерпретативний режим вербальних значень співвідносний із соціо- й етнокультурною компетенцією носіїв концептуальних систем. Мовна й концептуальна асиметрії в перекладі призводять до труднощів у відтворенні інформації автора тексту оригіналу в повному обсязі задля сприйняття іншомовним реципієнтом.

Проаналізувавши фактичний матеріал дослідження, ми визначили такі поняттєві поля концепту ЧОРНОБИЛЬ: СТРАХ, ВІДЧУЖЕНІСТЬ, КРИТИКА ВЛАДИ, УТРАТА ДИТИНСТВА. Подані поняттєві поля вербалізуються в українському дискурсі за допомогою лексем і метафоричних виразів, які становлять змістову наповненість поняттєвих полів досліджуваного концепту.

Поняттєве поле СТРАХ вербалізується за допомогою концептуальних метафор, експлікованих у вигляді біномінальних конструкцій, настільки частотних в авторському дискурсі аналізованого твору С. Алексієвич, що їх можна розглядати як один зі «звичних» для неї способів когнітивної діяльності [6, с. 101]. У них формується семантичний висновок автора та виражена авторська оцінка.

Чернобыль – чудовище. Чернобыль для них – не метафора і не символ, он – их дом; **Чернобыль** – тайна, непрочтенный знак, загадка XXI века, вызов ему; **Чернобыль** – катастрофа времени [7].

Чернобыль – чудовисько. Чернобыль для них – не метафора і не символ, він – їхній дім; **Чернобыль** – таємниця, непрочитаний знак, загадка XXI століття, виклик йому; Чернобыль – катастрофа часу [8].

The Chernobyl event is a monster. Chernobyl is not a metaphor or a symbol, it is home for those, who experienced it; Chernobyl is a secret, an unread sign, a riddle of the 21st century, a challenge. Moreover, Chernobyl is a disaster of the time [9].

Крім того, С. Алексієвич особливо підкреслює, що розглядає Чернобыль як початок нової історії, подію, яка не тільки змінила життя, а й розвінчала старі уявлення про світ, які не витримали цього випробування.

Для експлікації змісту концепту ЧОРНОБИЛЬ у творі розглянемо його сполучуваність, зазначивши позиції, у яких він інтерпретується метафорично за допомогою дієслівних предикатів. У позиції суб'єкта він пов'язаний із дієсловами творення, впливу, руйнування й набуває таких значень:

– Чернобыль – это 'то, что изменяет человека, человечество в целом': Появляется другое чувство времени. И это всё – Чернобыль. То же он **сотворил** с нашим отношением к прошлому, фантастике, знаниям [7].

– Чернобыль – це те, що змінює людину, людство в цілому: з'являється інше відчуття часу. І це все – Чернобыль, який **безжалісно вплинув** на наше ставлення до минулого, фантастики, знань [8].

– Chernobyl has changed humanity as a whole, representing another sense of time. And that's a cause of Chernobyl, which has **ruthlessly interfered** our knowledge of the past, fiction... [9].

В оригіналі застосовано дієслово *сотворил*, яке показує страшні наслідки катастрофи, українською ж словосполучення *безжалісно вплинув*, краще відображає емоційний стан людей. В англійському ж варіанті використовується словосполучення *ruthlessly interfered*, яке за змістом наближене до українського варіанта.

У наступному прикладі СТРАХ вербалізується за допомогою лексеми *ударил* в оригіналі:

то, что заставляет человека бояться своего будущего': Чернобыль ударил по нашему воображению. По нашему будущему... Мы испугались будущего [7].

– Те, що змушує людину **боятися** свого майбутнього: Чернобыль **спотворив** нашу уяву про майбутнє ... Ми злякалися майбутнього [8];

Chernobyl makes a person to be afraid of the future: Chernobyl struck our imagination and the perception of the future ... We were frightened of it [9].

В українському варіанті перекладач використовує нейтральну лексику, яка виражає страх *боятися*, але водночас застосовує лексему *спотворив* уяву, що надає експресивності вислову. В англійському перекладі також використані нейтрально-забарвлені слова.

Лейтмотивом частини «Солдатського хору» є понятійне поле ВІДЧУЖЕНОСТІ, яким пронизаний весь твір. Розглянемо такий приклад:

Мы – **одинокие**. **Чужие**. Даже хоронят отдельно, не так, как всех. Как пришельцев откуда-то из космоса... [7].

Ми – **самотні**. **Чужі**. Навіть ховають окремо, не так, як усіх. Як **прибульців** звідкись із космосу ... [8].

We are lonely strangers. They even bury us separately, not like everyone else. As we are aliens from somewhere out of space ... [9].

Поняттєве поле КРИТИКА ВЛАДИ виражається за допомогою низки метафор, які надають твору емоційності. Так, наприклад:

... то, что **усугубляет** социальную катастрофу': Чернобыль **ускорил развал** Советского Союза. **Взорвал** империю [7].

Чернобыль – це те, що **посилює** соціальну катастрофу: Чернобыль **прискорив** розпад Радянського Союзу. **Зруйнував** імперію [8].

Chyrnobyl exacerbates social catastrophe. Chernobyl has accelerated the collapse of the Soviet Union. Destroyed the Empire [9].

Вищенаведені приклади концептуальних метафор передають ставлення народу до влади. Англійські еквіваленти *exacerbate*, *accelerate* та *destroy* є найбільш емоційно забарвленими. Українські відповідники перегукуються з оригінальними висловами.

Також КРИТИКУ ВЛАДИ можна простежити в процесі опису наслідків Чернобыльської катастрофи, де автор порівнює цю подію зі світовими:

'творящее начало, событие, превращающее белорусов в нацию': Так норвежцам нужен был Григ, а евреям Шолом-Алейхем, как центр кристаллизации, вокруг чего они смогли объединиться и осознать себя. А у нас это – Чернобыль... Что-то лепит он из нас... Творит... Теперь мы стали народом. А не дорогой — из России в Европу или из Европы в Россию. Только теперь... [7].

– *Чорнобиль творить початок, він перетворює білорусів у націю: Так норвежцям потрібен був Гріг, а євреям Шолом-Алейхем, як центр кристалізації, навколо чого вони змогли об'єднатися і усвідомити себе. А у нас це – Чорнобиль, який **робить** з нас народ, а не дорогу – з Росії до Європи або з Європи в Росію* [8].

*It reborns Belarusians as a nation: So the Norwegians needed Grig, and the Jews wanted Sholem-Aleichem, as the center of crystallization, around which they could unite and rule around. And we have Chernobyl ... Something that **sculpts** us, **creates** us... Finally, we have become the people, but not Russian and European slaves* [9].

Як в українському, так і в англійському перекладах використано лексеми, схожі до оригіналу, вони несуть нейтральний відтінок, проте розкривають зміст того, що намагався передати автор.

Розглянемо способи вербалізації поняттєвого поля УТРАТА ДИТИНСТВА, яке розкривається в останній частині «Чорнобильська молитва» під назвою «Дитячий хор». Автор свідомо останнім акордом ставить дитячий «голос», який своєю невинністю не може протистояти «силам зла» й підсилює почуття трагічної зумовленості. Дитяча туга виражається за допомогою метафоричних дієслівних предикатів. Наприклад:

*‘учитель, заставляющий человека взростеть’: Чернобыль **освобождал** нас. Учились быть свободными* [7].

– *Учитель, що змушує людину дорослішати: Чорнобиль **звільняв** нас, ми вчилися бути вільними* [8].

*Chernobyl is a Teacher who makes you to grow up and become mature: Chernobyl **made us free**, we learned how to be free* [9].

Лексема *освобождать* показує, що діти почали дорослішати не по роках, вони стикнулися з катастрофою світового масштабу, яка змусила їх подорослішати і стати зрілими, що доречно відтворено в англійському перекладі доданою фразою *become mature*.

Така ж тема простежується й у такому прикладі:

*У нас была детская картина мира. Жили по букварю. Не одни мы, а всё человечество стало умнее после Чернобыля. **Повзросло**. Вступило в другой возраст* [7];

У нас була дитяча картина світу. Жили за букварем. Чи не одні ми, а все людство стало розумнішим після Чорнобиля [8];

*We had children's world view, living by ABC. Not only we, but all of the humanity became smarter after Chernobyl, **became matured** by different age* [9].

В українському варіанті перекладу ми спостерігаємо вилучення лексеми *повзросло*, що змен-

шує експресивність сказаного. В англійському варіанті його відтворено еквівалентно.

В авторському розумінні феноменологічна сутність Чорнобильської катастрофи поки що недоступна людському розумінню й відображає погляд на історію як концепцію трагічного. Особливістю вираження естетичної концепції письменника є зв'язок гротескового мислення з народно-міфологічною свідомістю, що проявляється у використанні низки лексичних одиниць і стилістичних прийомів [6, с. 101].

Жанрові властивості «Чорнобильської молитви» реалізуються у вільному поєднанні пластів серйозного і смішного, з'єднанні філософських роздумів, трагічних переживань і висміювання, що наближає структуру художньо-документального твору до типу розповіді. Форми серйозно-сміхового дискурсу розкривають особливості трагічного світовідчуття: навколишня дійсність абсурдна й фатально зумовлена.

Розкриттю задуму сприяє також композиційна цілісність, у якій виявляються внутрішні зв'язки організації твору. Спогади, які в основі мають субстанціональний конфлікт, зумовлюють своєрідність перехрещення мотивів у просторово-тимчасовій структурі хроніки: апокаліптичний мотив смерті, мотив розриву зв'язку з усім живим на Землі, мотив відсутності особистої відповідальності й перекладання провини за те, що відбувається, на державу, мотив втрати дитинства. Домінантою екзистенційного підходу до світу є вираз філософії самотнього та приреченого існування, пронизаної відчуттями страху і смерті [6, с. 101].

Висновки і пропозиції. Отже, Чорнобильська трагедія стала однією з подій, що виявили екзистенційний надлом у суспільстві, це викликало інтерес автора до проблеми свідомості людини. Онтологічний характер оповіді зумовлює жанрову специфіку твору. Хроніка майбутнього побудована на «багатоголоссі»: в основу покладено спогади очевидців про чорнобильську катастрофу. Концепт ЧОРНОБИЛЬ включає такі поняттєві поля: СТРАХ, ВІДЧУЖЕНІСТЬ, КРИТИКА ВЛАДИ, УТРАТА ДИТИНСТВА. Вони вербалізуються в україномовному дискурсі за допомогою певних лексичних одиниць і стилістичних засобів, які становлять змістову наповненість поняттєвих полів досліджуваного концепту. В авторському розумінні феноменологічна сутність Чорнобильської катастрофи поки що недоступна людському розумінню й відображає погляд на історію як концепцію трагічного. Особливістю вираження естетичної концепції письменника є зв'язок гро-

тескового мислення з народно-міфологічною свідомістю, що проявляється у використанні низки лексичних одиниць і стилістичних прийомів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в синхронічному та діахронічному дослідженні

концептосфери «Чорнобиль» на матеріалі текстів як художнього, так і публіцистичного жанрів із залученням міждисциплінарного підходу, який убачаємо в необхідності дослідження вербалізації згаданого концепту в жанрі кіно.

Список літератури:

1. Алексеева И. С. Текст и перевод. Вопросы теории : учебное пособие. Москва : Межд. отн.-я., 2008. 184 с.
2. Казакова Т.А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург : Союз, 2002. 320 с.
3. Крючкова Н.В. Лингвокультурное варьирование. Саратов, 2005. 276 с.
4. Воркачѳ С.Г. «Куда ж нам плыть?» – лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Вып. 8. Воронеж, 2010. С. 5–27.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : Гнозис, 2003. 288 с.
6. Макеева Н.С. Особенности языковой экспликации концепта богатство в художественных текстах XIX–XX вв. *The XXXVI International Conference on Philology «Russian as a foreign language and its teaching methods»* March 12–17, 2007. Санкт-Петербург, 2007. С. 159–167.
7. Алексиевич С. А. Чернобыльская молитва. Хроника будущего. URL: <https://avidreaders.ru/book/chernobylskaya-molitva.html>.
8. Алексієвич С. А. Чорнобильська молитва. Хроніки майбутнього / пер. з рос. О. Забужко. URL: https://Chornobylska_molytva_khronika_maibutnoho.pdf.
9. Alexievich S. Voices from Chernobyl. URL: [VoicesFromChernobyl-OheOralHistoryOfANuclearDisasterBySvetlanaAlexievich.pdf](https://www.oxfordjournals.org/doi/pdf/10.1093/acprof:oso/9780195301878/chapter-1).

Lyntvar O. M., Pletenetska Yu. M. REPRESENTATION OF THE “CHORNOBYL” CONCEPT LANGUAGE EXPRESSION IN THE ENGLISH TRANSLATION

The article focuses on the latest research in the field of cognitive linguistics in the conceptual framework of Chernobyl. “Chernobyl Prayer: a Chronicle of the Future” publisicstic prose work by Svetlana Alexievich served a material for the conducted study. Practical analysis has revealed the presence of such common lexical items that represent the conceptual fields of the Chornobyl concept, namely FEAR, ALIENATION, CRITICISM OF POWER, LOSS OF CHILDHOOD.

Thus, we have determined that the Chornobyl concept and its conceptual fields are verbalized via a number of lexical items and metaphorical expressions. They are verbalized in the Ukrainian discourse via the use of certain lexical units and stylistic means comprising the content sphere of the studied concept conceptual field. In the author's understanding, the phenomenological essence of the Chornobyl catastrophe is still inaccessible to human understanding and reflects the view of history as a concept of the tragic.

In the Ukrainian translation lexical items are reproduced using calquing, transliteration and transcription in the numeral equivalent correspondingly. This phenomenon can be explained by the vocabulary and sentence structure similarity of Ukrainian and Russian. Instead, in the English translation we are more likely to encounter calquing, part of speech replacement, omission and transliteration, the latter being used for locality and national symbols translation.

Having analyzed the quantitative indicator of the use of translation transformations in the English translation of the “Chernobyl Prayer” prose work, we can state that the translator of the English version resorted to the foreignization strategy of translation, being focused on preserving ethno-specific features of the source text.

Key words: *concept, conceptual framework, Chornobyl, S. Alexievich, cognitive linguistics, concept verbalization, “Chernobyl Prayer”.*